

ROMA BONČKUTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Lietuva
Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Lithuania

HERDERIO KONCEPTO *HUMANITÄT* RAIŠKA DAUKANTO VEIKALE *BUDAŲ* *SENOWĘS-LĒTUWIŲ KALNIENŲ* *ĮR ŽÁMAJTIŲ* (1845)

The Expression of Herder's Concept of *Humanität* in Daukantas's
BudaŲ Senowęs-Lėtuwių Kalnienų ir Žámajtių (1845)

SUMMARY

Simonas Daukantas (1793–1864) was the first Lithuanian national historian to find a correspondence to Johann Gottfried Herder's term humanity. In his work *Buda Senowes Lėtuwių Kalnienų and Žámajtių* (*The Character of the Lithuanian Highlanders and Samogitians of the Old Times*, 1845), Daukantas used the word *žmonystė* (humanity).

First, the article discusses Daukantas' acquaintance with Herder's works. It is stated that Daukantas, like Herder, lived in Riga. According to Daukantas' notebooks, in which he evaluated Herder's texts, Daukantas noted *nieodbcie trzeba czytać*, called *die meisterhaften Arbeiten*.

Daukantas emphasized that humanity is directly related to human freedom, which determines creativity and elevates the nation to a higher degree of civilization. The wars with the Teutonic Order not only changed the Lithuanian way. Unable to conquer the Lithuanians, the Teutons spread false information in Europe about Lithuania. Daukantas emphasizes that the meaning of human and national life – to participate in the lives of others; when it becomes impossible, life is degraded.

SANTRAUKA

Simonas Daukantas (1793–1864) – pirmasis lietuvių nacionalinis istorikas, kuris Johanno Gottfriedo Herderio humanizmo terminui rado atitikmenį ir veikale *Buda Senowes Lėtuwių Kalnienų ir Žámajtių* (1845) žymėjo žodžiu *žmonystė*.

RAKTAŽODŽIAI: humanizmas, žmogus, tauta, istorija, kalba, filosofija, laisvė.

KEY WORDS: humanity, human, nation, history, language, philosophy, liberty.

Pirmiausia straipsnyje aptariama Daukanto pažintis su Herderio darbais. Nurodoma, kad Daukantas, kaip ir Herderis, gyveno Rygoje. Remiantis Daukanto užrašų knygomis, parodoma, kaip jis vertino Herderio tekstus, pasižymėjo, kad *nieodbicie trzeba czytać*, vadino *die meisterhaften Arbeiten*.

Daukantas akcentuoja, kad žmoniškumas tiesiogiai susijęs su žmogaus laisve, kuri lemia kūrybingumą ir tautą pakylėja į aukštesnį civilizacijos laipsnį. Karai su Ordinu ne tik keitė lietuvių būdą, bet *teutonai*, nepajėgdami lietuvių nukariauti, skleidė Europoje melagingą informaciją, taip mėgindami atkirsti nuo pasaulio. Daukantas pabrėžia, kad žmogaus ir tautos gyvenimo prasmė – dalyvauti kitų gyvenime, kai tai pasidaro negalima – degraduojama.

ĮVADAS

Simonas Daukantas pirmasis perėmė ir lietuviškai įžodino ne vieną Johanno Gottfriedo Herderio terminą¹. Nors Herderio idėjos darė poveikį, Daukantas klaidingai – *I. G. Harders* – pacitavo jį tik vieną kartą veikale *Istorija žemaitiška* (~1831–1834).

Daukanto šaltinių tyrėjai išvelgė Herderio poveikį, tačiau išsamiau neaptarė. Vytautas Merkys, pirmasis daugiausia dėmesio skyęs Daukanto šaltiniams, šalia Herderio kaip labai svarbius nurodo Jean-Jacques Rousseau (Merkys 1991: 104–105), Wilhelmą von Humboldtą (Merkys 1991: 120). Monika Baár mini Herderio įtaką, tačiau jos nekonkretna (Baár 2010: 112). Saulius Pivoras mano, kad Daukanto visuomeninei-politinei mąstysenai įtakos turėjo bendras to meto intelektualinis kontekstas ir nėra prasmės išskirti kurio nors vieno, pavyzdžiui, Herderio, įtakos (Pivoras 2019: 90). Nors Pivoras iš dalies teisus, bet Herderio tyrėjai atskleidė koncepto

Humanität originalumą, įtaką amžininkams (Irmscher 1994: 205; Sikka, 2011: 20–25). Daukanto užrašų knygos rodo, kaip įdėmiai jis studijavo Herderio tekstus, ir tai yra pagrindas kalbėti apie tiesioginį poveikį.

Siekdami toliau aiškintis, kokią įtaką Herderis darė Daukantui, šiame straipsnyje aptarsime termino *Humanität* raišką veikale *BUDA Senovės-Lėtuvių Kalnienų ir Zámajtių* (1845) [toliau – *Būdas*].

2020 m. išleidus Alfonso Tekoriaus išverstą į lietuvių kalbą Herderio *Idėjos žmonijos istorijos filosofijai (Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 1784–1791)* [toliau – *Idėjos*] (Herder 2020, t. 1), susidarė palankios sąlygos cituoti šį svarbiausią romantizmo ideologo darbą. Kai kurios citatos iš kitų *Idėjų* dalių, kurios lietuviškai dar nėra išspausdintos, straipsnyje pateikiamos iš *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit 1784–1891 m.* perrašo internetinėje priemonėje (Herder 1784–1891).

„BŪTINAI TURI PERSKAITYTI“

Daukantas, gyvendamas (~1823–1834) Rygoje, gerai susipažino su Herderio tekstais, kur jie, beje, pirmą kartą ir buvo pradėti spausdinti. Herderis, baigęs Ka-

raliaučiaus universitetą, Rygoje (1764–1769) mokė gamtos pažinimo, matematikos, istorijos, prancūzų bei vokiečių kalbų. Jį glumino kadaise buvusio laisvo

pirklių miesto moralinis nuosmukis ir literatūrinis vakuumas (Prusinowska 2019: 28). Rygoje matė korupciją, socialinę neteisybę, o laikraščiuose skaitė skelbimus apie prekybą baudžiauninkais. Norėdamas atnaujinti mokymo procesą, dažnai su kitais diskutavo dėl mokymo turinio bei mokymo gimtąja kalba būtinybės. Herderis atkreipė dėmesį, kad autentiškas mąstymas įmanomas tik gimtąja kalba, nes „mažai gali išgirtasis žmogaus protas ir jausmas patys savaime. Tad į subtilius kalbos padargus galima ir reikia žiūrėti kaip į mūsų proto vairą, o į kalbą – kaip į dangaus kibirkštį, pamažu įžiebusią mūsų jusles ir mintis“ (Herder, t. 1. 2020: 136). Jau tuo metu jis rašė, kad kalba yra svarbiausias gyvenimo patyrimo įrankis. Dėl savo pastabų ir skelbiamų idėjų per trumpą laiką tapo nepageidaujamu asmeniu, jo laisvo mąstymo nekentė visa vietinė dvasininkija (Prusinowska 2019: 36). Rygoje jis atkreipė dėmesį į kolonizuotų tautų kultūrą, pažymėjo, kad tautinė poezija yra jos mąstymo lobynas (Bollacher 1994: 89). Ir nors daugumos nebuvo suprastas ir turėjo iš Rygos išvykti, vėliau rašė, kad čia praleido „savo gyvenimo laimingiausias metus“ (*die fröhlichste Blüte [s]eines Lebens erlebt*) (Kantzenbach 1970: 23, cit. iš Bollacher 1994: 84) ir tapo vertas žmonių mokytojo vardo (Bollacher 1994: 87).

Daukantui taip pat reikšminga buvo Ryga. Jis suformavo savo požiūrį į baudžiamą ir žmonių prigimtines teises. Herderio filosofinis požiūris į kalbą pakeitė jo požiūrį į lietuvių religinę raštiją, kuri, jo manymu, neatitinka lietuvių kalbos prigimties; perėmė sampratą apie

gimtosios kalbos svarbą tautos istorijai, autentiškam mąstymui. Rygoje Daukantas pakeitė anksčiau vartotą rašybą (žr. Subačius 2018).

Herderis reabilitavo žodžio *tauta* vartojimą garbinga *demos* prasme, o ne *minios* (*Pöbel*) (Bollacher 1994: 90), taip pat ir Daukantas kantriai diegė graikiškąją sampratą. Šiuo požiūriu jie abu, nors išsilavinę, palaikantys ryšius su to meto intelektualais, bet sutartį „pasirašė“ su liaudimi. Herderio, kaip mokytojo, dėmesys ir krikščioniška meilė individui lėmė humanizmo filosofijos susiformavimą ir koncepto *žmonija* (*Menschenheit* ir *Humanität*) plėtotę jau Rygoje.

Daukantui buvo žinoma, kad Herderis gyveno Rygoje. Jis 1843 m. birželio 23 d. Teodorui Narbutui rašė:

<...> išėjo Vogto [t. y. Voigt] Codex diplomaticus Prussicus du tomui, kurie apima aktus ligi 1333 metų, gal ten galėtum ši bei tą rasti apie mūsų kraštą, būtent, kryžiuočių sutartį su prūsais, jei neapsirinku, 1232 metų, šios tautos tuometiniam civilizacijos lygiui ir papročiams parodyti: yra ir karaliaus Mindaugo Lietuvos dovanojimo kalavijuočiams privilegija, paskelbta Rigaische Jahrbücher, kartu su traktatu, kurį (jei tiksliai prisimenu) rašė garsusis Herderis, būdamas Kotrynos laikais mokytoju Rygoje (Griškaitė 1996: 373).

Daukantas Rygos periodo užrašų knygoje *Išrašai iš knygų apie etnografiją ir istoriją (~1828)*² apie *Sämtliche Werke zur Philosophie und Geschichte*³ pasižymėjo: *Naypotzrebnieysza i naylepsza wiadomość o religij, chciąc <o> pisać o religij d. L. nieodbcie trzeba czytać* (Daukantas 1828: 23v). Užrašuose randame citatų bei teksto apie persų religiją atpasakojimą lenkų kalba ir įver-

tinimą – *trudy zdrowie i radości* (Daukantas 1828: 21r). Aptinkame citatų ir teksto atpasakojimą lenkų kalba ir iš antrojo raštų tomo, kur buvo Herderio straipsnis *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* („Traktatas apie kalbos kilmę“).

Kitame rankraštyje *Išrašai iš knygų* Daukantas puslapiuose, kurie datuoti po 1834 m., kai gyveno Sankt Peterburge, Herderio veikalus pavadino *meistriškais*: *Über den Ursprung der Sprache, die meisterhaften Arbeiten, von Herder's <...>* (Daukantas 1827–1836: 49). Tad užrašų knygoje esančios citatos, vertinimai bei pastabos apie Herderio reikšmingumą rodo, kad prasminga kalbėti apie tiesioginį filosofo idėjų poveikį.

Daukantas *Būde* vien tik žodžius „žmogus“, „žmonės“ vartojo ~69 kartus. Pastebėta, kad versdamas tekstus iš kitų kalbų, neretai kitą originalo žodį versdavo žodžiu „žmogus“ (Bončkutė 2003: 46). Toks gausus šio žodžio vartojimas atspindi ne tik Herderio humanizmo filosofijos recepciją, bet ir žemaičiams būvusią būdingą sampratą. Igno Končiaus knygoje *Žemaičio šnekos* sakoma, kad „žemaitis nesišvaisto žodžiu žmogus“ (Končius 1996: 79), „[n]e kiekvieną ir ateinantį kaimyną žmogumi tepavadins. Tik gerąjį, tik bičiulį“ (Končius 1996: 80). Ši liaudiška žmogaus ir žmoniškumo samprata lėmė Daukanto pasirengimą perimti Herderio humanizmo sampratą.

HUMANIZMAS VS ŽMONYSTA

Daukantas vengė vartoti kitų kalbų, net lotyniškos ar graikiškos kilmės tarptautinius žodžius. *Būde* vartojo ne žodį humanizmas, bet – *žmonysta* ([Daukantas] 1845: 35 (2), 51, 60, 62), o anksčiau parašytame veikale *Istorija žemaitiška*, be minėtojo, rašė ir *žmogybė* (Daukantas 1995: 84), *Didžiajame lenkų–lietuvių kalbų žodyne* (~1850–1856) – *Człowieczeństwo*, *žmogyste* (Daukantas 1993: 128).

Herderis tekstuose žmoniją žymėjo dviem sąvokomis: *Menschenheit* ir *Humanität*. Pirmąją vartojo kalbėdamas apie visų praeities, dabarties ir ateities žmonių, fizinių individų visumą, Daukanto tekstuose tai išreiškiama žodžiu *svietas*. *Humanität* (lot. *Humanitas*, pranc. *Humanité*) – abstraktesnis terminas, žymintis žmonijos potencialią būseną, idealą, kurį ji pasiektų susiklosčius idealioms sąlygoms. Apie *Humanität* reikšmę rašo

Hansas Dietrichas Irmscheris (Irmscher 1994: 204–205), jis pažymi, kad Herderis nurodo, jog žmoniškumo jausmas yra bendras visiems žmonėms ir *Humanität* turėtų būti žmonijos prasmė ir tikslas (Irmscher 1994: 205). Herderis nesugalvojo žodžio *Humanität*, jis buvo vokiečių kalboje nuo XVII a. (Adler 2009: 94), bet jis pakeitė jo sampratą.

Kaip rodo Herderio darbų pavadinimai – *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit* (1774), *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784–1791), *Briefe zu Beförderung der Humanität* (1793–1797), – jis dėl termino galutinai apsisprendė po to, kai išspausdino *Idėjas*. Knygoje *Laiškai humaniškumui skatinti* (*Briefe zu Beförderung der Humanität*) 27–29 laišakai skirti *Humanität* pasirinkimo aptarimui; paliečiami kiti panašią reikšmę turintys vokiečių žodžiai

bei paaiškinama, kodėl nė vienas iš vokiškų žodžių (*Menschheit, Menschlichkeit, Menschenrechte, Menschenpflichten, Menschenwürde, Menschenliebe*) neatitinka *Humanität* koncepto (Herder 1794: 5–7). Herderis nurodo, kad vokiečių kalbos žodžiai turi menkinamąjį atspalvį. Žodis *Mensch* vartojamas, kai norima paniekinėti (liet. k. atitiktų forma *žmogelis*), pažeminti (Herder 1794: 6). O jis į žmogų žvelgė kaip į Žemės valdovą ir antrąjį kūrėją (Herder 2020, t. 1: 111). Tad norėdamas papildyti ir atnaujinti Apšvietos filosofijos žmogaus būties koncepciją, rinkosi ne tokį devaluotą *Humanität* (Bollacher 1994: 85).

Kaip sakytą, Daukantas humanizmui reikšti *Būde* vartojo *žmonystė*, pavyzdžiui: „wījszes jū buo mejlės ženkló ne žmônystės, išsejgó buo padorums o žmônystó wiežlybum’s“ ([Daukantas] 1845: 35). Citatoje žodžiai *mejlės ženkló* gali būti suprantama kaip *Menschenliebe* atitikmuo. Tuomet gana paini mintis aiškėja: vaišės nebuvo *žmônystės* išraiška. Daukantas humanizmą laiko kilniausių žmogiškųjų dorybių suma ir kaip vieną iš *žmonystės* požymių nurodo *viežlybumą*. Pasitelkę lietuvių kalbos žodyną išskleiskime *viežlybumo / viežlyvumo* reikšmes: ‚dorybingumas‘, ‚skaistumas‘, ‚nekaltumas‘, ‚kukulumas‘, ‚garbingumas‘, ‚mandagumas‘, ‚kultūringumas‘, ‚švarumas‘, ‚tvarkingumas‘ (*LKŽ*). Palyginkime su Herderio samprata:

Norėčiau žodyje humaniškumas sutalpinti viską, ką iki šiol apie žmogų, jo taurią sandarą esu pasakęs – kad žmogus sukurtas turėti protą ir laisvę, subtilesnes jusles ir polinkius, gležniausią ir stipriausią sveikatą, apgyventi žemę ir ją valdyti, – nes

žmogus neturi tauresnio žodžio savo paskirčiai nusakyti už tą, kuriuo įvardijamas jis pats: juk žmoguje *įspauštas mūsų Žemės Kūrėjo atvaizdas*, kiek jis čia galėjo pasidaryti matomas. Tad norint nusakyti *kilniausias žmogaus pareigas* pakanka apibūdinti jo pavidalą (Herder 2020: 151).

Herderis apibūdino humanizmą kaip Dievo žmoguje paliktą atvaizdą. Jis, kaip teologas ir protestantas, žmonijos istorijoje iškėlė pažangos idėją, bet kitokią nei Apšvietos pažangos samprata: žmonija, ugdydama savyje kilnumą, juda prie taško, kuriame bus peržengta žemiškoji egzistencija. „[Ž]mogus, sukurtas kaip protinga būtybė, yra tarsi dviejų pasaulių – gamtos pasaulio ir dvasios pasaulio – jungiamoji grandis, ir tuo Herderis grindžia sielos nemirtingumo idėją“ (Rybelis 2020: XIX–XX). Herderiui atrodė, kad „žmogaus būvis, paskutinis šioje Žemėje, kartu yra pirmasis kitoje egzistencijoje, [...] taigi žmogus vienu metu atstovauja dviem pasauliams ir iš to kyla akivaizdus jo esybės dvilypumas“ (Herder 2020, t. 1: 192). *Idėjose* rašoma, kad žmogaus laukia kita pakopa, daug aukštesnė: „žmogus kaip aukščiausia ir paskutinė grandis užbaigė Žemės organizmų grandinę, tai kaip tik dėl to jis pradeda aukštesnės padarų rūšies grandinę kaip pati žemiausia jos grandis“ (Herder 2020, t. 1: 190–191). Herderis siejo žmogų ir jo aplinką: „žmogaus istorija yra trapi ir permaininga“ (Herder 2020, t. 1: 27), nes permaininga gamta. Todėl anot Herderio, „kas tauriausia, Žemėje niekuomet nebuvo įgyvendinta, tai, kas tyriausia, retai kada įsitvirtino ir tvėrė ilgai“. Žemę Herderis pavadino „pratybų ir bandymų vieta“. *Idėjose* ran-

dame: Žemė – tai keliauninkų prieglobstis, klajojanti žvaigždė, į kurią atskrenda ir iš kurios išplasnėja paukščiai keliauninkai“ (Herder 2020: 191).

Būdo pirmasis pratarinės sakinyje *Nieko niera amžino szioie pasaulie: kajpogi wīs, kas tīnaj yra, Dījwo pariedimó ankstiaus ar wielaus ilgajniou parsīkīt; regės diel towén, idant žmógós ne szio swieto; bet qntro gywenimo géjstum* ([Daukantas] 1845, „Pratarinė“: 1) perteikia Herderio sampratą: Žemėje dėl nuolatinės visa ko kaitos žmogaus aukščiausioji realizacija negalima. Būde akcentuojama, kad lietuvių protėviai yra patyrę didžiules permainas. Kadaisė buvo aukštos civilizacijos, tai rodo ne tik sena kalba, turtingi palaidojimai (*kór wen gyweno senowie Lėtuwiū tauta, wīssór tīnaj paliko jū kapaj mīnawonè, kórīj daugio wījto iki sze dījna išztwierę* [Daukantas] 1845: 152), bet ir raštai, kurie sako, kad *Lijtuwiū Kalnienū ir Ziamajtiū gimīnies yra buwusi łopiszio Jndū žiame: kajpogi musu amžiouje rastī tenaj jós kónegū rasztaj*, rodo mumis só *Jndijonimis broliu wajkajs prasenowie buwusius* ([Daukantas] 1845, „Pratarinė“: 8). Ir nors lietuvių protėviai dėl klimatinių, bet dažniau dėl visuomeninių *ermyderiu*, trokšdami laisvės⁴, buvo priversti (atskilusi tautos dalis) kilnotis iš vietos į vietą, bet laikydamiesi tradicijų, ilgai išlaikė aukštesnį civilizacijos lygį (*dīdej buo*

jaukéjs, matonejs ir dīde žmonystą sawo nómusī wedou ir wījszės par daug didej saugoji [Daukantas] 1845: 60), užfiksuotą kalboje (*nepadoriū ir goslingū žodiū wettou išzkosi jū kalboie* ([Daukantas] 1845: 64). Lietuviai, atsikėlę prie Baltijos jūros, dėl aukštesnio civilizacijos (*akylumo*) lygio sugebėjo perprasti vietos ypatumus ir puikiai aklimatizavosi, neprarado, o tik adaptavo protėvių religiją, turėjo garsių žynių, pas kuriuos klausti ateities atvykdavo net krikščionys ([Daukantas] 1845: 104; 117). Lietuvių protėvių humaniškumą liudijo viduramžių autoriai: *Antrasys gywenós metusi 1200 raszo „Zamajtej pagonys tajp didej yra dórī žmonys, iog wījno jems wardo Krīstionū bere’k“* ([Daukantas] 1845: 154).

Herderis *Idėjose* rašo, kad kryžiuočiai senąją prūsų tautą, lietuvius, žemaičius, kuršius, latvius ir estus laikė avimis (*Die alte preußische Nation ward vertilget, Litauer und Samojiten, Kuren, Letten und Esten wie Herden dem deutschen Adel verteilet*. Herder 1784–1791: 483). Daukantas tą patį pakartoja: *newen łobi ir žiamę pasawintī; bet dar patius nu wergtī ir i gywolus pawerstī* ([Daukantas] 1845: 195) ir apibendrina: *wergaudamis Wokytems nutauto sawo wījnybęs ir išzwertę sawą kalbą* ([Daukantas] 1845: 11). Kalbos praradimas reiškia autentiško mąstymo ir savito gyvenimo būdo praradimą.

APIBENDRINIMAS

Daukantas – pirmasis lietuvių autorius, kuris Herderio humanizmo terminui rado atitikmenį ir 1845 m. išspausdintame istoriniame veikalė *Buda Senowes Lėtuwiū Kalnienū ir Zámajtiū žymėjo*

žodžiu *žmonystė*. Daukantas akcentuoja, kad žmoniškumas tiesiogiai susijęs su žmogaus laisve, kuri lemia kūrybingumą ir tautą pakylėja į aukštesnį civilizacijos laipsnį. Karai su Ordinu ne tik

keitė lietuvių būdą, bet *teutonai*, nepajėgdami lietuvių nukariauti, skleidė Europoje melagingą informaciją, taip mėgindami atkirsti nuo pasaulio. Daukan-

tas pabrėžia, kad žmogaus ir tautos gyvenimo prasmė – dalyvauti kitų gyvenime, kai tai pasidaro negalima – degraduojama.

Literatūra

- Adler Hans. 2009. Herder's Concept of *Humanität*. *A Companion to the Works of Johann Gottfried Herder*. (Eds.) Hans Adler and Wulf Koepke. Rochester, NY: Camden House, 93–116.
- Baár Monika. 2013. *Historians and Nationalism: East-Central Europe in the Nineteenth Century*, New York: Oxford University Press.
- Bollacher Martin. 1994. Das Konzept einer ‚menschlichen Philosophie‘ in Herders Frühwerk. *Johann Gottfried Herder und die deutschsprachige Literatur seiner Zeit in der Baltischen Region*, Beiträge der 1. Rigaer Fachtagung zur deutschsprachigen Literatur im Baltikum 14. bis 17. September. Herausgegeben von Claus Altmayer und Armands Gūtmanis, Riga, 80–93. Prieiga per internetą: <https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/1865/Herders_1994.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [žiūrėta 2020 07 25]
- Bončkutė Roma. 2003. Simono Daukanto Justino istorijos vertimas. Lietuviai ir lietuvininkai. Etninė kultūra II, *Tiltai*. Priedas: Mokslo darbai 16: 36–53.
- Bončkutė Roma. 2019. Kultūros sąvokos raiška Daukanto darbuose. *Logos* 98: 174–180.
- [Daukantas Simonas]. 1828. *Išrašai iš knygų apie etnografe ir istorje in quoro* 28. 28 lap. Rankraštis saugomas LLTIBR. F. 1 – SD 40.
- [Daukantas Simonas]. 1827–1836. *Išrašai iš knygų. 39 lapai*. 39 lap. Rankraštis saugomas LLTIBR. F. 1 – SD 31.
- [Daukantas Simonas]. 1834. *Istoriye Zemaytyszka*. 551 lap. Rankraštis saugomas LLTIBR. F. 1–SD2.
- [Daukantas Simonas]. 1845. *Buda Senowes Lėtuwiū Kalnienū ir Zámajtiū tšraszę [...] Jokyb's Laukys*. Petropilie: Spaudinie pas C. Hintze.
- [Daukantas Simonas]. 1993. *Simono Daukanto raštai. Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas. Pirmas tomas a–m*, parengė Giedrius Subačius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Daukantas Simonas. 1995. *Istorija Žemaitiška*. T. 1. Parengė Birutė Vanagienė, sudarė, išangos straipsnį parašė Vytautas Merkys. Vilnius: Vaga.
- Griškaitė Reda. 1996. *Laiškai Teodorui Narbutui. Epistolinis dialogas. Simono Daukanto raštai*, partarmė, įvadas, laiškų parengimas, komentavimas, Teodoro Narbuto laiškų vertimas, Reda Griškaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Herder Johann Gottfried. 1784–1791. *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, Riga: Hartknoch, 1784 (1. Teil), 1785 (2. Teil), 1787 (3. Teil), 1791 (4. Teil). Prieiga per internetą: <<http://www.zeno.org/Literatur/M/Herder,+Johann+Gottfried/Theoretische+Schriften/Ideen+zur+Philosophie+der+Geschichte+der+Menschheit/Erster+Teil/Viertes+Buch/6.+Zur+Humanität+und+Religion+ist+der+Mensch+gebildet>> [žiūrėta 2020 07 02–2020 08 06]
- Herder, Johann Gottfried. 1794. *Briefe zu Beförderung der Humanität*. Bd. 3. Riga, bei Johann Freidrich Hartknoch. Prieiga per internetą: <https://www.deutschestextarchiv.de/book/view/herder_humanitaet03_1794?p=43> [žiūrėta 2020 07 28]
- Herder Johann Gottfried. 2020. *Idėjos žmonijos istorijos filosofijai*. Iš vokiečių k. vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Margi raštai.
- Irmischer Hans Dietrich. 1994. Nationalität und Humanität im Denken Herders. *Orbis Litterarum* 49: 189–215.
- Končius Ignas. 1996. *Žemaičio šnekos*, Vilnius: Vaga.
- LKŽ – *Didysis lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per internetą: <<http://www.lkz.lt>> [žiūrėta 2020 07 11]
- Merkys Vytautas. 1991. *Simonas Daukantas: istorinė apybraiža*, antras papildytas leidimas. Vilnius: Vyturys.
- Pivoras Saulius. 2019. Baltvokiečių švietėjų poveikis lietuvių žadintojui Simonui Daukantui. *Senoji Lietuvos literatūra. Daukantiana ir kiti tyrimai* 48: 72–92.
- Prusinowska Justyna. 2019. Łotewskie początki filozofii Johanna Gottfrieda Herdera. *Bibliotekarz Podlaski: Lotewsko-Polskie związki w XIX / XX wieku* XLV(4): 26–44.
- Rybelis Antanas. 2020. Herderis ir jo istorijos filosofija. *Herder, Johann Gottfried. 2020. Idėjos žmonijos istorijos filosofijai*. Iš vokiečių k. vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Margi raštai, V–XXV.

Sikka Sonia. 2011. *Herder on Humanity and Cultural Difference. Enlightened Relativism*. New York: Cambridge University Press.

Subačius Giedrius. 2018. *Simono Daukanto Rygos ortografija (1827–1834)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Nuorodos

- ¹ Apie kultūros sąvokos raišką žr. *Logos* 98 (Bončkutė 2019: 174–180).
- ² Giedrius Subačius ištyrė šių Daukanto užrašų, kurių pavadinimą *Išrašai iš knygų apie etnografiją ir istoriją in quoro 28* sugalvojo Mečislovas Davainis-Silvestraitis, rankraštį ir jo rašybą, argumentuotai nurodo, kad tekstai rašyti apie 1828 m.: Subačius 2018: 64–66.
- ³ *Sämtliche Werke zur Philosophie und Geschichte* herausgegeben durch Johann von Müller, Sutt-

gart und Tübingen, in der J. G. Gotta'schen Buchhandlung, 1827. Prieiga per internetą: <<https://archive.org/details/johanngottfried07ml-goog/page/n4/mode/2up>> [žiūrėta 2020 07 15]

- ⁴ Daukantas išskiria dvi nelaisvės rūšis: vergavimą svetimiems (*nu swetimôs wergybôs*) ir vergavimą savo diduomenei (*waldimieraj tautû diel to wen kartajs iwed swetimus pariedîmus i sawą ukę, idant par tou galietum padîdintî sawą waldę ir swietą nuwertę* [Daukantas] 1845: 93).